

مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی

اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۲: بیم‌ها و امیدها

خلاصه اجرایی

فروردین ۱۴۰۲

دانشکده اقتصاد

مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی

سبقت‌گامی

خلاصه اجرایی

اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۲: بیم‌ها و امیدها

تقدیر و تشکر

مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی دانشگاه تهران از حمایت‌های مادی و معنوی **گروه سرمایه‌گذاری و تولیدی باتیس** **پا** برای برگزاری نشست **«اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۲: بیم‌ها و امیدها»** قدردانی می‌نماید.

توجه

- ◀ مطالب این گزارش مبتنی بر نظرات ارائه شده توسط صاحب نظران و متخصصان مشارکت‌کننده در نظرسنجی مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی دانشگاه تهران تهیه شده است.
- ◀ در جمع‌بندی و ارائه نظرات مشارکت‌کنندگان اصل بی‌طرفی و اصول روش علمی مبنای قرار گرفته است.
- ◀ یافته‌های گزارش مبتنی بر نظر مشارکت‌کنندگان، لزوماً منعکس‌کننده دیدگاه‌های مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی دانشگاه تهران نیست.

- ◀ برای دریافت نسخه کامل گزارش با مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی تماس حاصل فرمایید.
- ◀ استفاده از یافته‌های این نظرسنجی با ذکر منبع بلامانع است.

۱- مقدمه

اقتصاد ایران در برهه حساس و تاریخی خود قرار دارد. آمار، اطلاعات و شواهد موجود حاکی از آن است که علی‌رغم پتانسیل‌های بالای اقتصاد ملی، از ظرفیت‌های بالقوه اقتصادی کشور و منابع آن به منظور افزایش رفاه و بهروزی جامعه ایرانی، آن‌طور که شاید و باید، بهره‌برداری مناسبی صورت نگرفته است. از یک‌سو با توجه به چالش‌ها و مسائل ساختاری که اقتصاد ایران در بیش از نیم‌قرن گذشته با آن‌ها روبرو بوده است و از سوی دیگر با توجه به چالش‌ها و بحران‌های نوظهور به وجود آمده و یا شوک‌های تحمیلی بر اقتصاد ملی از سوی جامعه جهانی بواسطه تحریم‌ها و نابسامانی‌های داخلی؛ به نظر می‌رسد که اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۲، با شرائط ویژه‌ای روبرو باشد. نبود عزم جدی برای اصلاحات اساسی و ساختاری در اقتصاد ملی در سنوات گذشته و عدم تحقق و به نتیجه نرسیدن مذاکرات برجام (برنامه جامع اقدام مشترک) در سال ۱۴۰۱ و متعاقب آن بروز اعتراض‌های عمومی به شرائط اقتصادی و اجتماعی در سال ۱۴۰۱ آثار ماندگاری را بر اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۲ خواهد گذاشت. همچنین این تحولات دنیای خارج شامل جنگ روسیه و اوکراین و صف‌بندی شکل گرفته جهانی علیه روسیه و کشورهای همسوی با آن در کنار پایان «بندهای غروب آفتاب» یا همان چند بند زوال‌پذیر در برجام و همچنین بندهایی که در پیوست (ب) قطعنامه ۲۲۳۱ به آن اشاره شده^۱، با توجه به شرائط احتضار برجام شرایط اقتصاد ملی را بیش از پیش در سال پیش‌رو بغرنج نموده است. نوسانات بالای نرخ ارز و بازار دارایی‌ها بعنوان سنجه‌ها

^۱ این بندها شامل محدودیت‌هایی هستند که در بازه‌های زمانی مشخص خاتمه می‌یابند و بعد از آن جمهوری اسلامی ایران می‌تواند فعالیت‌های خود را در آن حوزه‌ها بدون هرگونه محدودیتی انجام دهد.

تحولات اقتصادی و شاخصه‌های ریسک و اطمینان در اقتصاد ملی در روزهای واپسین سال ۱۴۰۱، بیم‌های زیادی را برای اقتصاد ملی در سال ۱۴۰۲ نگاشته‌اند. از سوی دیگر تلاش برای بهبود روابط با کشورهای همسایه از جمله تعاملات با عربستان سعودی و برخی از کشورهای حاشیه خلیج فارس در روزهای آخر سال، کورس‌های امید در احیاء و بهبود تعاملات بین‌المللی کشور در عرصه جهانی را تداعی می‌کند. بر این مبنای پیش‌بینی روند تحولات کلان اقتصادی و شاخص‌های آن در سال ۱۴۰۲ بدلیل تأثیرپذیری زیاد آنها از تحولات سیاسی مذکور بسیار سخت است و برای اینکه بتوان ثباتی در اقتصاد ملی و شاخص‌های اقتصادی و کاهش ریسک‌های اقتصادی ایجاد کرد نیازمند مدیریت تحولات مذکور و شناخت اولویت‌های سیاست‌گذاری در سال پیش‌رو است.

لذا شناسایی مسائل و چالش‌های اولویت‌دار و برنامه‌ریزی برای حل یا تخفیف آنها برای گذر از وضعیت کنونی و رساندن اقتصاد به ثبات نسبی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. همچنین برآوردی از جهت حرکت متغیرهای کلان اقتصادی و پیش‌بینی مقادیر احتمالی آن از دید کارشناسان، صاحب‌نظران و خبرگان اقتصادی (دانشگاهی، اجرایی و فعال اقتصادی و مالی) می‌تواند چشم‌اندازی از وضعیت اقتصاد ملی در سال پیش‌رو را برای سیاست‌گذاران، تصمیم‌سازان و فعالین اقتصادی ارائه دهد.

بر این مبنای مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی دانشگاه تهران، در ۲۲ اسفند ماه سال ۱۴۰۱ با دعوت از شماری از اقتصاددانان صاحب‌نظر^۲ اقدام به برگزاری یک هم‌اندیشی سیاستی با عنوان «اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۲: بیم‌ها و امیدها» نمود که در آن در خصوص موضوعات و چالش‌های اساسی اقتصاد ملی و اولویت‌های اصلاحی در سال ۱۴۰۲ به تبادل نظر پرداخته شد. همچنین بر مبنای اصول علمی و روش‌شناختی آینده‌پژوهی

^۲ تعداد ۳۸ نفر از صاحب‌نظران اقتصادی به این جلسه دعوت شده بودند که ۲۶ نفر از مدعوین در جلسه حضور و در مباحث مشارکت داشته‌اند.

و با اتکاء به نظرات خبرگان شرکت‌کننده بعنوان گروه مرجع، فرم نظرسنجی اولیه‌ای که حاوی سوالاتی در خصوص روند آتی برخی از متغیرهای کلان، پیش‌بینی صاحب‌نظران مشارکت‌کننده از مقادیر برخی از متغیرهای انتخابی، چالش‌های اساسی اقتصاد ملی، اولویت‌های اصلاحی در سال ۱۴۰۲ و برآورد ایشان از سطح سرمایه‌های لازم برای اصلاحات ساختاری بود که بعد از اعلام نظر و تصحیحات صورت گرفته، مبنای یک نظرسنجی عمومی‌تری شد که در آن در کنار چشم‌انداز متصور شده از نگاه متخصصین و صاحب‌نظران برای اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۲، مسائل و چالش‌های اساسی موجود شناسایی و اولویت‌بندی شد و اولویت‌های اساسی برای اصلاح در سال پیش‌رو مشخص گردید.

در نظرسنجی عمومی بیش از ۴۱۰ نفر از صاحب‌نظران اقتصادی کشور بصورت آنلاین مشارکت داشتند که قریب به ۵۰ درصد ایشان دارای مدرک دکتری در اقتصاد و رشته‌های مرتبط بوده‌اند. مشارکت‌کنندگان آشنا به مباحث اقتصادی و دارای پژوهش یا زمینه‌کاری مرتبط در خصوص مسائل اقتصاد کلان بوده‌اند.^۳ نظرسنجی انجام شده، پس از دریافت برخی اطلاعات دموگرافیک مشارکت‌کنندگان در ۵ بخش به شرح ذیل تقسیم‌بندی شده بود:

- ◀ بخش اول: چشم‌انداز روند آتی برخی از متغیرهای کلان
- ◀ بخش دوم: پیش‌بینی برخی از متغیرهای کلان اقتصادی
- ◀ بخش سوم: چالش‌های اساسی اقتصاد ملی
- ◀ بخش چهارم: اولویت‌های اصلاحی در سال ۱۴۰۲ در حوزه نظام تدبیر اقتصادی
- ◀ بخش پنجم: برداشت مشارکت‌کنندگان از سطح سرمایه‌های لازم برای اصلاحات ساختاری در شرایط موجود کشور

^۳ در گزارش تفصیلی به ویژگی‌های جمعیتی مشارکت‌کنندگان پرداخته شده است.

با توجه به تاکید مدعوین نشست هم‌اندیشی بر لزوم اصلاحات ساختاری بویژه در حوزه تعاملات بین‌المللی و نظام تدبیر اقتصادی، بخش چهارم برای تعیین اولویت‌های اصلاحی در این حوزه در سال پیش‌رو آورده شده است.

انجام اصلاحات ساختاری در حوزه نظام تدبیر اقتصادی نیازمند انواع مختلفی از سرمایه‌های انسانی، سرمایه اجتماعی، سرمایه مالی و سرمایه تکنولوژیک است و سطوح این سرمایه‌هاست که مدت زمان لازم برای انجام اصلاحات را مشخص می‌نماید. از این‌رو بخش پنجم برای برآوردی از مدت زمان لازم برای انجام اصلاحات ساختاری ارائه شده است.

۲- چشم‌انداز روند آتی برخی از متغیرهای کلان

با توجه به اهمیت روند برخی از متغیرهای مهم کلان اقتصادی در تاثیرگذاری بر سیاست‌گذاری‌های اقتصادی، فعالیت‌های اقتصادی، کسب‌کارها و رفاه عمومی، در بخش اول روند برخی از متغیرهای کلان اقتصادی مورد سوال قرار گرفته است. در این بخش از مشارکت‌کنندگان خواسته شده بود که در خصوص روند متغیرها از بسیار صعودی تا بسیار نزولی اعلام نظر نمایند که نتایج آن بصورت جدول شماره یک است.

جدول ۱. خلاصه‌ی روند پیش‌بینی شده از برخی از متغیرهای کلان اقتصادی

متغیر	روند پیش‌بینی شده
۱ نرخ رشد اقتصادی	نزولی
۲ نرخ تورم	بسیار صعودی
۳ نرخ بیکاری	صعودی
۴ نرخ سود بانکی	صعودی
۵ نرخ ارز بازار آزاد	صعودی
۶ قیمت سکه	صعودی
۷ نرخ رشد سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	نزولی
۸ نرخ رشد سرمایه‌گذاری خارجی	بسیار نزولی
۹ تراز بازرگانی (صعود: کاهش کسری)	نزولی (افزایش کسری)
۱۰ نرخ رشد حجم نقدینگی	صعودی
۱۱ بهره‌وری کل اقتصاد	نزولی
۱۲ ضریب جینی (صعود: نابرابری بیشتر)	صعودی
۱۳ بازده بازار بورس	صعودی
۱۴ فضای کسب و کار (صعود: بهبود)	نزولی (تنزل)
۱۵ ضریب نفوذ بیمه	نزولی
۱۶ بازار مسکن (صعود: رونق)	ثابت*

* ثابت نسبت به سال قبل (منظور رونق ساخت و ساز و بازار معاملات مسکن است و نه تغییرات قیمت

در این بخش)

۳- پیش‌بینی برخی از متغیرهای کلان اقتصادی

بخش دوم نظر سنجی به پیش‌بینی مشارکت کنندگان از برخی از متغیرهای کلان اقتصادی پرداخته بود که از ایشان خواسته شده بود بصورت قضاوتی، پیش‌بینی‌های خود را از متوسط برخی از متغیرهای کلان ارائه دهند. متوسط‌های پیش‌بینی شده و نماینده (نماینده دامنه‌ای که بیشترین فراوانی را داشته است در جدول شماره ۲، ارائه شده است.

جدول ۲. خلاصه‌ی متوسط پیش‌بینی شده از برخی از متغیرهای کلان اقتصادی

متغیر	روند	میانگین برآوردی	نما
۱ نرخ رشد اقتصادی	نزولی	کل	-۰/۸
		بدون نفت	-۸
۲ نرخ تورم	بسیار صعودی	۴۸/۱٪	۵۵٪ و بالاتر
۳ نرخ بیکاری	صعودی	۱۶٪	۲۰٪
۴ نرخ سود اوراق بدهی	صعودی	۲۴/۳٪	۲۲٪
۵ نرخ ارز بازار آزاد (دلار)	صعودی	۷۷/۸۰۰ تومان	۹۵/۰۰۰ تومان
قیمت نفت	-	۸۲ دلار	۹۲ دلار
۶ قیمت سکه	صعودی	۵۶/۷۵۰/۰۰۰ تومان	۵۴/۰۰۰/۰۰۰ تومان

۴- چالش‌های اساسی اقتصاد ملی و اولویت‌های اصلاحی

شناخت دقیق مسأله و عوامل دخیل و ایجادکننده آن در هر سطحی از جمله سطح کلان اقتصادی ملی و اولویت‌بندی این عوامل، می‌تواند به انتخاب راه‌حل‌های مناسب‌تر کمک قابل توجهی نماید. برون‌داد فعلی اقتصاد ملی که از برخی از جنبه‌ها متناسب با ظرفیت‌های بالقوه اقتصادی نیست، بعنوان یک مسأله اساسی نهادهای اجرایی و نهادهای پژوهشی و علمی کشور می‌باشد.

از منظر برخی از شاخص‌های استاندارد پذیرفته شده، برونداد فعلی مطلوب نیست و این امر در نتیجه عوامل بسیاری است. شناخت و اولویت‌بندی عوامل و چالش‌های اساسی موجود در ساختار نهادی اقتصاد ایران بخش دیگری نظرسنجی انجام شده بود. چالش‌های اساسی که اقتصاد ملی با آنها دست و پنجه نرم می‌کند، با توجه به ادبیات موجود در این زمینه و نظرات کارشناسی در ۳۱ مورد طبقه‌بندی شد که مشارکت‌کنندگان ۱۰ مورد آن را به ترتیب اولویت در جدول شماره ۳ اعلام نموده‌اند.

جدول ۳. ده چالش اساسی اقتصاد ملی به ترتیب اولویت

چالش‌های اساسی	اولویت
حکمرانی نامناسب اقتصادی	۱
فساد اقتصادی	۲
عدم شایسته سالاری و تخصص‌گرایی	۳
عدم توجه به نظرات نخبگان و کارشناسان	۴
عدم تعامل بین‌المللی مناسب	۵
نابسامانی نظام تدبیر اقتصادی	۶
عدم شفافیت اقتصادی	۷
تحریم‌های اقتصادی	۸
سرمایه اجتماعی پایین	۹
تورم ساختاری	۱۰

آشکار است که ریشه‌یابی و حل تمام مسائل در کوتاه مدت ممکن نیست، لذا در بخش دیگری از نظرسنجی، از مشارکت‌کنندگان خواسته شده بود که اولویت‌های اصلاحی سال ۱۴۰۲ را از بین ۱۷ مورد پیشنهادی که در نشست هم‌اندیشی گروه مرجع در اولویت

قرار گرفته بود را اعلام نمایند. نتایج نظرسنجی ۵ مورد مهم که باید در اولویت سال ۱۴۰۲ قرار گیرند را به شرح جدول شماره ۴ بدست داده است.

جدول ۴. اولویت‌های اصلاحی سال ۱۴۰۲

ردیف	اولویت‌های اصلاحی ۱۴۰۲
۱	گسترش تعاملات بین‌المللی سیاسی، اقتصادی و تجاری
۲	شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی
۳	شفاف‌سازی اقتصادی
۴	اصلاح نظام سیاست‌گذاری اقتصادی
۵	اصلاح نظام پولی و بانکی

۵- برداشت مشارکت‌کنندگان از سطح سرمایه‌های لازم برای اصلاحات ساختاری در شرایط موجود کشور

بدون شک اقتصاد ایران نیازمند اصلاحات ساختاری عمیق و اساسی در بخش‌های مختلف اقتصادی خود است. در زمینه نوع سیاست‌های انتخابی و بعد زمانی راه‌حل‌های برای حل چالش‌ها و بحران‌های موجود، نیاز به چهار نوع از سرمایه وجود دارد تا اصلاح امور صورت گیرد و آثار سوء مسائل تنش‌زای بیرونی از جمله تشدید تحریم‌ها و یا برهم خوردن توافق برجام، کاهش یابد.

این چهار نوع سرمایه عبارتند از (۱) سرمایه اجتماعی، (۲) سرمایه انسانی، (۳) سرمایه مالی و (۴) سرمایه فنی و تکنولوژیک

سطوح موجودی سرمایه‌های مذکور هست که نوع راه‌حل‌های اتخاذی و قدرت اصلاح وضعیت موجود را مشخص می‌نماید. در یک طبقه‌بندی کلی اگر سطوح سرمایه‌های

مذکور را در دو سطح زیاد و کم تعیین نماییم، حل کوتاه مدت مسائل مستلزم این است که هر چهار نوع سرمایه در سطح بالایی باشد. لذا در بخش پایانی نظرسنجی، از مشارکت‌کنندگان خواسته شده بود که برآورد خود از سطوح سرمایه‌های یاد شده را ارائه نمایند تا برآوردی از زمان لازم برای انجام اصلاحات ساختاری در اقتصاد ملی بدست آید. جدول شماره ۴، طبقه‌بندی راه‌حل‌ها را بر مبنای سطوح سرمایه‌های لازم برای اتخاذ راه‌حل‌ها به نمایش گذاشته است.

جدول ۴: نوع راه‌حل‌ها را بر مبنای سطوح سرمایه‌های لازم برای اتخاذ

نوع راه‌حل	تکنولوژیک	مالی	انسانی	اجتماعی	سرمایه
بسیار کوتاه‌مدت	زیاد	زیاد	زیاد	زیاد	سطح سرمایه
کوتاه‌مدت	کم	زیاد	زیاد	زیاد	
کوتاه‌مدت	زیاد	کم	زیاد	زیاد	
کوتاه‌مدت	زیاد	زیاد	کم	زیاد	
میان‌مدت	کم	کم	زیاد	زیاد	
میان‌مدت	کم	زیاد	کم	زیاد	
میان‌مدت	زیاد	کم	کم	زیاد	
بلندمدت	کم	زیاد	کم	کم	
بلندمدت	زیاد	کم	کم	کم	
بسیار بلندمدت	کم	کم	کم	کم	

با توجه به نتایج نظرسنجی، مشارکت‌کنندگان سطح سرمایه‌های انسانی، مالی را زیاد و سطح سرمایه فنی و تکنولوژیک و سطح سرمایه اجتماعی را پایین برآورد کرده‌اند.

نوع سرمایه	اجتماعی	انسانی	مالی	فنی	نوع راه‌حل
سطح سرمایه	پایین	زیاد	زیاد	پایین	میان مدت

۶- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

قرارگیری اقتصاد ایران در مسیر توسعه و شتاب‌گیری در این مسیر نیازمند گذر از شرایط فعلی اقتصاد ملی با تکیه بر تمام توان‌مندی‌های ملی است. این خود نیز مستلزم شناخت و قبول مشکلات و چالش‌های موجود، عارضه‌یابی و اولویت‌بندی در حل آنها است. همانگونه که در این خلاصه گزارش هم اشاره شد، اقتصاد ملی به مانند بسیاری از اقتصادهای دنیا درگیر چالش‌های بسیاری است که حل همزمان آنها و در کوتاه‌مدت با توجه به پتانسیل‌های موجود ممکن نیست و لازم است که با اولویت‌بندی آنها و حل مسائل اساسی‌تر، مسیر اقتصاد را هموارتر ساخت. چه بسا که حل چالش‌های اساسی‌تر و دارای اولویت، فائق آمدن بر مسائل و چالش‌های دیگر را تسهیل نماید. برای شروع طبق نظرسنجی صورت پذیرفته اولویت‌های اصلاحی باید در سال ۱۴۰۲ متمرکز بر (۱) گسترش تعاملات بین‌المللی سیاسی، اقتصادی و تجاری، (۲) شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی، (۳) شفاف‌سازی اقتصادی، (۴) اصلاح نظام سیاست‌گذاری اقتصادی و (۵) اصلاح نظام پولی و بانکی باشد.

در این رابطه نهادهای اجرایی با کمک و همیاری نهادهای پژوهشی و اندیشه‌ساز در قالبی که هم‌افزایی بین بخش اجرایی و پژوهشی را فراهم سازد، باید تلاش‌های خود را معطوف به گذر از مرحله کنونی و در ریل توسعه قرار دادن اقتصاد ملی معطوف نمایند. در این راستا نهادها و مراکز تفکر، اندیشه‌ساز و تصمیم‌ساز مانند دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی از جمله دانشگاه تهران بعنوان دانشگاه مادر کشور و مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی بعنوان اولین و باسابقه‌ترین مرکز تحقیقات اقتصادی کشور می‌توانند با همراهی دیگر نهادهای اندیشه‌ساز، کمک شایانی در اتخاذ سیاست‌های درست، تدوین برنامه‌ها و اقدامات اجرایی و نهایتاً نظارت بر اجرای صحیح آنها را داشته باشند و بازوی کمکی حاکمیت و نهادهای اجرایی در اصلاحات ساختاری در اقتصاد ملی باشند.

%

مؤسسه توسعه و تحقیقات اقتصادی

